

KONRAD BOBIATYŃSKI*

Rachunki wojskowe hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła, część 2**

Military accounts of the Lithuanian Field Hetman
Michał Kazimierz Radziwiłł, part 2

Streszczenie: W artykule tym zostały omówione wydatki wojskowe hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła z czasów wojny z Turcją w latach 1673–1675. Jest to ciąg dalszy poprzedniego opracowania poświęconego wydatkom tego dygnitarza z lat 1668–1673 oraz z kampanii 1676 r. Materiały te stanowią bardzo dobre źródło nie tylko do analizy struktury budżetu hetmańskiego w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII w., lecz także do badań nad strukturą i liczebnością wojska oraz przebiegiem działań wojennych. Drugą część opracowania stanowi edycja pięciu rachunków wojskowych Radziwiłła, odnalezionych w zbiorach Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, hetman polny, wydatki wojskowe, rachunki wojskowe

* Konrad Bobiatyński, Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, k.bobiatynski@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-9832-3048.

** Artykuł powstał w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki nr 11 H 13 0334 82, pt. „Akta skarbowe jako źródło do dziejów wojskowości staropolskiej za panowania Wazów (1587–1668)”, realizowanego w latach 2015–2023.

Abstract: The article discusses the military expenses of the Lithuanian Field Hetman Michał Kazimierz Radziwiłł during the war with Turkey in 1673–1675. This is the second part of the former studies, devoted to Radziwiłł's expenses in 1668–1673 and 1676. It is a good source to reconstruct not only the structure of the budget of Lithuanian hetmans in the second half of the XVII century, but also the composition and numbers of the Lithuanian army and military operations during the aforementioned war. The second part is an edition of sources: five military accounts of Michał Kazimierz Radziwiłł, found in the Lithuanian State Historical Archives of Lithuania in Vilnius.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, Field Hetman, military expenses, military accounts

W 2019 r. zostały opublikowane dwa rejestry obejmujące wydatki wojskowe hetmana polnego i podkanclerzego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła (1635–1680). Zestawienia te pochodzą z lat 1668–1673 oraz z kampanii przeciwko Turkom w 1676 r.¹ Wydawało się wówczas, że stanowią one całość zachowanej dokumentacji skarbowej po tym dygnitarzu. Podczas kwerendy przeprowadzonej w Wilnie w sierpniu 2020 r. udało się jednak natrafić na bogaty materiał źródłowy, który pozwala znacząco uzupełnić tę edycję. Kolejne rachunki Radziwiłła, które wchodziły w skład sprawozdania finansowego złożonego na sejmie koronacyjnym w 1676 r., zostały odnalezione w księdze, która obecnie jest przechowywana w zbiorach Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego. Powstała ona przy okazji obrad Trybunału Skarbowego w Wilnie, rozpoczętych 8 czerwca 1676 r. (pierwsza sesja) i wznowionych 8 października (druga sesja) tego roku².

¹ K. Bobiatyński, *Rachunki wojskowe hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 2019, nr 48, s. 41–59. Wcześniej edycji doczekały się rejestry wydatków księcia z czasów wojny z Moskwą: idem, *Vydatki Michala Kazimira Radzivila na abaronu Niasviža ū 1655–1660 h.* [Выдатки Міхала Казіміра Радзівіла на абарону Нясвіжа ў 1655–1660 г., „Беларускі Гістарычны Агляд”] 2011, t. 18, z. 1–2 (34–35), s. 51–67.

² Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius, fondas Senieji aktai (dalej: LVIA, SA), nr 3437; zob. także: A. Filipczak-Kocur, *Litewski Trybunał Skarbowy (1591–1717)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2002, t. 7, s. 188; eadem, *Sądownictwo*

W księdze tej zachowało się wiele interesujących dokumentów skarbowych i wojskowych pochodzących z lat 1674–1677. Przede wszystkim znajdują się w niej rejestry skarbowe zawierające sumy, jakie z podatków uchwalanych przez sejmy: konwokacyjny w 1674 r. (podymne) i koronacyjny w 1676 r. (pogłówny), powinni wnieść do skarbu najważniejsi litewscy dygnitarze³. W dokumentacji tej zawarto dokładne dane (taryfy dóbr z liczbą dymów albo ludności zobowiązanej do płacenia pogłównego) na temat stanu majątkowego m.in. hetmana wielkiego Michała Kazimierza Paca, kanclerza Krzysztofa Paca, wojewody trockiego Marcjana Ogińskiego, Sapiehów, marszałka wielkiego Aleksandra Hilarego Połubińskiego czy też samego Radziwiłła. Należy dodać, że w dalszej kolejności wpisywano wydatki, jakie osoby te z własnej kieszeni poniosły na utrzymanie wystawianych przez siebie jednostek wojskowych i ostatecznie w ramach ich spłaty przez skarb wspomniane należności podatkowe były umarzane.

W księdze tej znajduje się sześć rachunków wojskowych Michała Kazimierza Radziwiłła, obejmujących sprawy finansowe z lat 1668–1676. Dwa pierwsze zostały już opublikowane we wcześniejszej edycji, a za podstawę wydania posłużyły wówczas egzemplarze znalezione w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu, w zbiorze tzw. *Avtografów Dubrovskiego*⁴. Obecne wydawnictwo zawiera cztery rejestry pochodzące z czasów wojny z Turcją w latach 1673–1675. Pierwszy z nich obejmuje rozliczenie wydatków Radziwiłła z sum, które otrzymał on od Jana III Sobieskiego przed kampanią 1674 r., drugi – ekspensa z zapomogi przekazanej przez monarchę przed działaniami militarnymi w drugiej połowie

skarbowe w Rzeczypospolitej XVII wieku, w: *Spory o państwo w dobie nowożytnej. Między racją stanu a partykularyzmem*, red. Z. Anusik, Warszawa 2007, s. 81.

³ Na mocy decyzji sejmu z 1674 r. miano zapłacić siedem podymnych, natomiast w 1676 r. – podwójne pogłówny generalny, a ponadto pogłówny żydowski i tatarski, podwójny czopowy, cło nowo podwyższone, cło tabacznego, szelężny i donatywy kupiecką; A. Filipczak-Kocur, *Od Chocimia do Żórawna (Żurawna). Finansowy udział Wielkiego Księstwa Litewskiego w kampaniach wojennych 1673–1676*, „*Studia Historyczno-Wojskowe*”, t. 3: *Armia i społeczeństwo*, red. T. Ciesielski, Zabrze 2009, s. 132–133.

⁴ LVIA, SA, nr 3437, k. 128–129 (rejestr wydatków z kampanii 1676), 130–131v (rejestr wydatków za lata 1668–1673); por. K. Bobiatyński, *Rachunki wojskowe...*, s. 52–59.

1675 r., trzeci i czwarty – wydatki z dwóch transz subsydiów papieskich⁵. Do tych rachunków został dołączony obszerny spis szczegółowych wydatków Radziwiłła, poniesionych z prywatnej szkatuły podczas trzech kampanii przeciwko Turkom i ich sojusznikom, czyli posługując się językiem źródeł: chocimskiej i wołoskiej (1673), ukraińskiej (1674/1675) oraz lwowskiej i podolskiej (1675).

Rachunki hetmańskie w ostatnim czasie cieszą się coraz większym zainteresowaniem historyków epoki nowożytnej, którzy podkreślają znaczenie tego typu źródeł dla badań nad historią wojskowości i skarbowości, jak też nad dziejami dyplomacji, ustroju czy nawet zagadnieniami społecznymi. Poza wspomnianymi rejestrami wydatków Michała Kazimierza Radziwiłła naukowej edycji doczekały się dotychczas sprawozdania finansowe kilku innych hetmanów działających w drugiej połowie XVII w.: z Korony Marcina Kalinowskiego, Stanisława Rewery Potockiego⁶ oraz Stanisława Jana Jabłonowskiego⁷, a z Litwy Pawła Jana Sapiehy⁸. Wydano również rachunki regimentarza armii litewskiej, pisarza polnego Aleksandra Hilarego Połubińskiego, pochodzące z okresu drugiej wojny północnej⁹.

Należy podkreślić, że analiza tej dokumentacji potwierdziła wiele różnic w strukturze wydatków naczelnych dowódców armii koronnej i litewskiej,

⁵ Szerzej o finansowaniu tych kampanii: A. Filipczak-Kocur, *Od Chocimia do Żórawna...*, s. 137; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka 1672–1676*, t. 2, Zabrze 2009, s. 38–40. Podstawowym źródłem na temat subsydiów papieskich jest korespondencja nuncjusza F. Buonvisiego: Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato, Polonia 90, 92.

⁶ D. Milewski, *Wydatki hetmanów koronnych na początku lat 50. XVII wieku na podstawie akt skarbowo-wojskowych z AGAD w Warszawie*, „Echa Przeszłości” 2019, nr 20/1, s. 175–194.

⁷ M. Wagner, *Wydatki wojskowe hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego w latach 1685–1689*, w: *Pecunia nervus belli. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVIII wieku*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, F. Wolański, Katowice 2016, s. 226–238; idem, „*Sprawy mołdawskie*” w *rachunkach hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego w latach 1685–1689*, w: *Ze wspólnej przeszłości. Studia z dziejów stosunków polsko-rumuńskich*, red. A. Smoliński, Toruń 2017, s. 11–23.

⁸ A. A. Majewski, *Military accounts of the Grand Lithuanian hetman Paweł Jan Sapieha of the years 1655–1662*, „Res Historica” 2020, vol. 49, s. 567–587.

⁹ Idem, *Rachunki wojskowe pisarza polnego litewskiego Aleksandra Hilarego Połubińskiego z lat 1656–1660*, „Saeculum Christianum. Pismo Historyczne” 2020, t. 27 (wydanie specjalne), s. 194–208.

będących w dużym stopniu następstwem odmiennych kompetencji ministrów wojny w obu częściach Rzeczypospolitej. W specyfice polskiej drugiej połowy XVII w. znaczącą część wydatków zawsze stanowiły nakłady ponoszone na dyplomację, gdyż to w gestii hetmanów leżał nadzór nad polityką zagraniczną państwa na kierunku południowo-wschodnim¹⁰. Istotną część budżetu pochłaniał wywiad wojskowy, ważną pozycję stanowiły koszty wykupu jeńców. W rejestrach litewskich ministrów wojny były to z reguły wydatki drugorzędne. Domagali się oni zwrotu środków głównie za: kredytowanie żołdu i zapewnienie barwy dla własnych jednostek komputowych (szczególnie dla przybocznych jednostek piechoty węgierskiej), zaległy jurgiel hetmański czy też „ujmowanie wojska”, aby nie porzuciło ono służby albo nie zawiązało konfederacji. Przyczyną tego stanu rzeczy był oczywiście chroniczny brak pieniędzy w skarbie litewskim i ogromne zaległości w wypłacie należnych świadczeń żołnierzom oraz kadrze oficerskiej, w następstwie czego koszty utrzymania wojska w dużej części musieli przejąć naczelnicy dowódcy. Należy też zwrócić uwagę, że hetmani litewscy sporo w skali swoich budżetów przeznaczali na utrzymanie fortyfikacji państwowych twierdz, a także zaopatrzenie ich garnizonów w materiały wojenne¹¹.

Wydawane obecnie cztery rachunki hetmańskie nieco różnią się od innych dokumentów tego typu, które były ostatnio publikowane przez historyków. Jak już wspomniano, Radziwiłł nie przedstawiał w nich wydatków na wojsko, które pokrył z własnych funduszy, lecz rozliczał się z pieniędzy, które otrzymywał przed rozpoczęciem kolejnych kampanii. Pochodziły one z kilku źródeł: ze skatufy królewskiej, z zastawu klejnotów koronnych i subsydiów papieskich. Zasadniczo były przeznaczone na zapłatę żołdu dla żołnierzy oraz zakup materiałów wojennych, ale w rejestrach uwzględniono także m.in. wcale niemałe koszty transportu pieniędzy, jak też ich dystrybucji pomiędzy żołnierzy.

¹⁰ Na temat aspektów finansowych działalności dyplomatycznej hetmanów koronnych w XVIII w. zob. W. Zarzycki, *Dyplomacja hetmanów w dawnej Polsce*, Warszawa–Poznań 1976, s. 88–92.

¹¹ K. Bobiatyński, *Rachunki wojskowe...*, s. 45–52 (do analizy wykorzystano również pozostające w rękopisie rejestry wydatków hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Pacy z 1667 i 1670 r.).

Natomiast dodatkowe wydatki hetmana polnego, poniesione na cele wojskowe w trakcie działań wojennych w latach 1673–1675 i według niego pokryte z własnych pieniędzy, zostały zamieszczone w obszernym spisie, który został opublikowany jako dokument piąty w niniejszej edycji. Jak z niego wynika, książę domagał się z tego powodu zwrotu ze skarbu 85 034 zł, z czego: 20 668 zł za kampanię 1673 r., 48 866 zł za kampanię zimową 1674/1675 i 15 500 zł za kampanię letnio-jesienną 1675 r. Należy jednak zwrócić uwagę, że ta część dokumentacji została przygotowana wyjątkowo niestarannie i poszczególne wydatki nie pokrywają się z ogólnymi sumami. W rzeczywistości z rejestrów wynika, iż prywatne nakłady Radziwiłła na ekspensy wojenne miały wynosić nieco mniej, bo 82 334 zł (według kampanii – 17 168 zł, 48 566 zł i 16 600 zł).

Dużą wartość, szczególnie dla historyków wojskowości, mają zestawienia wydatków Radziwiłła poniesionych na chorągwie litewskie przed kampaniami 1674 i 1675 r. (dokument 1 i 2). W pierwszym przypadku hetman polny zajmował się przez kilka letnich miesięcy 1674 r. koncentracją wojska w zastępstwie Michała Kazimierza Paca, który przebywał na zagranicznej kuracji i do kraju powrócił niedługo przed rozpoczęciem działań militarnych¹². Możemy przypuszczać, że w tym zestawieniu uwzględniono wszystkie formacje kawalerii i piechoty znajdujące się wówczas w kompuście litewskim (w sumie 10 190 koni i porcji). Pytanie tylko, które z nich zebrały się w obozie pod Włodawą i ostatecznie wyruszyły na Ukrainę¹³. Cenne dane możemy znaleźć także w drugim źródle. Zawiera ono sumaryczne (bez listy poszczególnych chorągwi) zestawienie oddziałów wchodzących w sierpniu 1675 r. (po dotarciu do obozu pod Lwów) w skład tzw. lewe-

¹² Idem, *Michał Kazimierz Pac. Wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008, s. 311–314.

¹³ Zestawienie to różni się w wielu szczegółach od komputu litewskiego, ustalonego na sejmie konwokacyjnym na początku 1674 r. (Nacional'na biblioteka Ukraini im. V. I. Vernads'kogo [Национальна бібліотека України ім. В. І. Вернадського] w Kijowie, fond 1, nr 5983, k. 94–94v). Według Marka Wagnera w kampanii tej wzięło udział ok. 7000 Litwinów (*Wojna polsko-turecka...*, t. 2, s. 81). Natomiast Andrzej Rachuba szacuje ogólną liczebność armii litewskiej w 1674 r. na 10 000 żołnierzy (*Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku*, „Przegląd Wschodni” 1994, t. 3, z. 3, s. 399).

go skrzydła armii litewskiej, które wymówiło posłuszeństwo hetmanowi wielkiemu po jego buncie przeciwko Sobieskiemu pod koniec 1674 r. W skład dywizji hetmana polnego miało w tym czasie wchodzić: 150 husarzy, 630 petyhorców, 100 rajtarów, 490 tatarów, siedem chorągwi draońskich oraz chorągiew wołoska („pod którą i Kozacy zaporoscy zostają”) i rota piechoty węgierskiej. Niestety nie podano liczebności niektórych formacji (szczególnie dragonii), ale w sumie korpus ten musiał liczyć co najmniej 2300 koni i porcji¹⁴.

Rejestry wydatków wojskowych Radziwiłła zawierają wiele ciekawych szczegółowych informacji, poszerzających stan wiedzy na temat przebiegu działań wojennych w latach 1673–1675 i udziału w nich wojsk litewskich¹⁵. Podczas dwóch pierwszych kampanii książę musiał przeznaczać największą część środków na „ujmowanie” wojska. Gdy w połowie listopada 1673 r., kilka dni po wspaniałym zwycięstwie chocimskim, Michał Kazimierz Pac podjął decyzję o powrocie na Litwę, jego młodszy kolega

¹⁴ Dotychczas w historiografii brak jest precyzyjnego oszacowania liczebności oraz składu tego zgrupowania. Wagner pisze o 2000 jazdy (*Wojna polsko-turecka...*, t. 2, s. 177). Janusz Woliński uważa, że w bitwie pod Lesienicami (24 sierpnia 1675 r.) wzięła udział cała kawaleria Radziwiłła, licząca ok. 700–800 koni (*Bitwa pod Lwowem 1675 roku*, w: J. Woliński, *Z dziejów wojen polsko-tureckich*, Warszawa 1983, s. 156). Sam monarcha donosił 13 sierpnia 1675 r. w liście do żony, że chorągwie litewskie, które przybyły pod Lwów, miały liczyć niespełna 2000 żołnierzy (*Jan Sobieski. Listy do Marysieńki*, oprac. L. Kukulski, Warszawa 1962, s. 453).

¹⁵ Podstawowa literatura na ten temat: K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac...*, s. 296–349; idem, *W drodze pod Chocim. Litewskie przygotowania do wojny przeciwko Turkom w 1673 roku*, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. M. Nagielski, S. Górzyński, Warszawa 2014, s. 27–47; idem, *Wojsko i polityka – kilka uwag o udziale armii litewskiej w kampaniach przeciwko Turkom i Tatarom w latach 70. XVII w.*, w: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole 2008, s. 503–519; K. Bobiatyński, Z. Hundert, *Skład armii Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas wojny z Turcją (1675–1676) w świetle akt wojskowo-skarbowych*, „Zapiski Historyczne” 2018, t. 83, z. 1, s. 155–173; A. Codello, *Litwa wobec wojny z Turcją 1672–1676*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1970, t. 13, cz. 1, s. 136–159; Z. Hundert, *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, wyd. 2, Oświęcim 2014; J. Perdenia, *Hetman Piotr Doroszenko a Polska*, Kraków 2000, s. 373–440; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka 1672–1676*, t. 1–2, Zabrze 2009; J. Woliński, op. cit.

wyasygnował 13 645 zł, aby skutecznie przekonać część żołnierzy do pozostania na terytorium Mołdawii (aż 79% przedstawionych wydatków z całej kampanii). Rok później, gdy naczelny dowódca armii litewskiej po raz kolejny postanowił przed czasem zakończyć swój udział w operacjach wojennych (26 listopada 1674 r.), Radziwiłł przekazał podkomendnym w sumie 8483 zł (pod Barem i Braclawiem), aby „in opere zostawali i za przykładem odchodzących nie szli”¹⁶. Podczas ciężkiej kampanii zimowej wojsko otrzymało od księcia na ten cel dodatkowo jeszcze 6100 zł. Razem stanowiło to ok. 30% jego nakładów z całej kampanii, która miała potrwać jeszcze do pierwszych dni kwietnia 1675 r. Najmniejsze koszty „akomodowania” armii Radziwiłł poniósł latem 1675 r. pod Lwowem, kiedy to przekazał żołnierzom tylko 1300 zł (i dodatkowo na poczet żołdu 1500 zł), co w sumie stanowiło 8% (lub 17%) wszystkich ekspensów z tej kampanii.

Należy podkreślić, że wydawane źródła zawierają sporo nieznanych wcześniej historykom informacji na temat różnych operacji wojskowych. Mogą one znacznie poszerzyć stan wiedzy m.in. o przebiegu walk w drugiej połowie marca 1675 r., kiedy to Radziwiłłowi przyszło prowadzić samodzielne działania w skali taktycznej – oblężenie twierdzy w Pawołoczy, bronionej przez silną załogę kozacką¹⁷. W rachunkach znajdują się różne wydatki, które książę poczynił już od grudnia 1674 r., aby zdobyć to miasto. W sumie 2338 zł wyasygnował na wywiad (wysyłanie szpiegów) oraz na wcześniejsze próby nakłonienia garnizonu (szczególnie doborowych formacji serdiuków) do kapitulacji. Ostatecznie Kozacy poddali się 28 marca – po prawie 10 dniach ciężkich walk. W rejestrach uwzględniono również poważne sumy, jakie hetman przeznaczył z subsydiów papieskich, jak też z własnej kieszeni na żołd i prowiant dla oddziałów piechoty oraz dragonii (ok. 600 żołnierzy), którymi obsadził później miejscowy zamek. Na czele załogi – jak możemy przypuszczać na podstawie niezbyt precyzyjnego

¹⁶ Hetman również asekurował żołnierzom wypłatę żołdu i chleba na własnych majątkościach (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów (dalej: AGAD, AR), dz. VII, nr 61, s. 19).

¹⁷ A. Malejka, *Zdobycie Pawołoczy (1675 r.) – epizod z wojny polsko-tureckiej*, w: *Traktaty karłowickie z 1699 roku i ich następstwa*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia”, t. 13, red. I. Czamańska, W. Szulc, Poznań 2003, s. 85–93; zob. także: M. Wagner, *Wojna polsko-turecka...*, t. 2, s. 113–117.

zapisu w źródle – miał stanąć podpułkownik Gustaw Adolf de la Vallée de Gobe. Już od dłuższego czasu służył on u Radziwiłłów, m.in. jako komendant Słucka, gdzie zasłużył się przy modernizacji tamtejszych fortyfikacji. Opanowanie Pawołoczy, dzięki któremu udało się zabezpieczyć komunikację z główną polską twierdzą na Ukrainie – Białą Cerkwią, jest uznawane za jeden z największych sukcesów w całej karierze wojskowej hetmana polnego litewskiego¹⁸.

Rachunki hetmańskie zawierają długą listę innych wydatków, które były niezbędne do właściwego prowadzenia działań wojennych. Radziwiłł musiał z własnej kieszeni opłacać m.in. pocztę (ok. 5–6% wydatków), zakup żywności dla wojska (do 20%) czy też wołów i koni koniecznych do ciągnięcia artylerii, materiałów wojennych (prochów, kul, lontów, rydlów, motyk czy też świdrów – głównie przed kampanią 1675 r.), a nawet budowę mostu na rzece Boh w Winnicy (ale tu koszt był minimalny – zaledwie 24 zł)¹⁹. Spore sumy przekazywał oficerom, którzy albo dowodzili wojskiem, gdy sam kończył udział w kampanii (1673), albo organizowali koncentrację oddziałów, zanim jeszcze przybył do obozu (1674, 1675)²⁰. Pewne, raczej niewielkie, środki asygnowano m.in. na wsparcie dla rannych i chorych żołnierzy (1300 zł) albo na transport jeńców tureckich i tatarskich do rezydencji Radziwiłła w Nieświeżu (400 zł). W rejestrach pojawiły się też wydatki mogące budzić kontrowersje – np. książę zażyczył sobie zwrotu nakładów poniesionych na rezydencję u boku Jana III podczas kilku tygodni zimą 1674/1675 (w sumie 4300 zł). Natomiast miał zrezygnować z refundacji kosztów utrzymania kilku chorągwi prywatnych, które pozostawały poza komputem.

¹⁸ A. Malejka, op. cit., s. 91–93; K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Radziwiłł jako hetman polny litewski (1668–1680)*, w: *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017, s. 236–241.

¹⁹ Dzięki temu możemy uzupełnić informacje z inwentarzy oraz rejestrów artylerii litewskiej i materiałów wojennych, które pochodzą z czasów tej wojny (z lat 1673–1675 – Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rps 1404, t. 1, s. 251–255, z 1676 r. – Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór Rusieckich, nr 34, s. 11–17).

²⁰ W sumie 7700 zł (w 1673 r. – 500 zł dla J. B. Słuszki, w 1674 r. 1200 zł dla S. Kmicy, w 1675 r. – 6000 zł dla B. Sapielhy).

Swoje pretensje do skarbu państwa Radziwiłł oszacował w sumie na 183 355 zł i 20 gr. Poza wspomnianą już refundacją kosztów poniesionych podczas działań wojennych w latach 1673–1675 (85 034 zł, w rzeczywistości 82 334 zł) upomniął się jeszcze o wypłacenie zaległego dwuletniego jurgieltu na buławę polną (16 000 zł), jak też ekwiwalentu za dwie hiberny (80 000 zł). Ponadto wykazał niewielkie sumy, które musiał z własnej kieszeni dopłacić do funduszy pochodzących z subsydiów papieskich i subwencji wypłaconej z prywatnej szkatuły Jana III Sobieskiego. Książę zrezygnował z pretensji do 50 000 zł, a Rzeczpospolita zobowiązała się do wypłaty mu 133 355 zł i 20 gr w dwóch ratach. Należy podkreślić, że przy tej okazji w odpowiedniej konstytucji sejmowej zastrzeżono, żeby w przyszłości hetmani nie wpisywali do rejestrów swoich prywatnych wydatków poczynionych w obozie. Świadczy to o tym, iż musiały pojawić się uzasadnione podejrzenia, że Radziwiłł dopuszczał się tego typu praktyk, aby zawyżyć kwotę przyszłej refundacji. Sprawozdania finansowe odtąd miały być odczytywane przed izbą poselską, która z pewnością w ten sposób zamierzała kontrolować „prywatne” finanse ministrów wojny²¹. Dodajmy na koniec, że prawie wszystkie pieniądze książę odzyskał do końca 1678 r.²²

²¹ *Volumina Legum* (dalej: VL), t. 5, wyd. J. Ohryzko, Sankt Petersburg 1860, s. 211.

²² K. Bobiatyński, *Rachunki wojskowe...*, s. 52.

Tekst źródłowy

Anno 1676 die 31 Marty [III] na sejmie w Krakowie²³

1. Rachunek pierwszy Jaśnie Oświeconego Księcia JMści pana Michała Kazimierza Radziwiłła podkanclerzego i hetmana polnego WKsL, przy czynieniu liczby skarbowej przed Rzeczpospolitą w skarbie ziemskim Rzeczypospolitej, z niżej pomienionych sum per compendium uczyniony.

Oryginał: LVIA, fondas SA, nr 3437, k. 132–132v

Doszło rąk Księcia JMści z sumy klejnotowej currenti moneta **zł 120 000**

A z szkatuły Króla JMści na wojsko WKsL, pożyczonym sposobem wyliczonych ibidem currenti moneta **zł 100 000**

Czyni tego suma **zł 220 000**

Tę sumę tak Książę JM na wojsko WKsL diebus Augusti [VIII] Anni 1674 wypłacił²⁴:

- na rotę usarskie według specyfikacyjnej osobliwego rejestru, z podpisem rąk Księcia JMści do skarbu danego, koni 660 **zł 16 830**
- na rotę petyhorskie similiter według tegoż rejestru koni 2520 **zł 57 960**
- na kornety rajtarskie koni 200 **zł 6500**
- na rotę kozackie koni 240 **zł 4920**
- na rotę tatarskie koni 1130 **zł 23 165**
- na dragonią koni 1080 **zł 24 300**
- na regimenta i szwadrony osób 2400 **zł 43 200**
- na frejkompanią ludzi 1260 **zł 22 680**
- na piechoty węgierskie ludzi 700 **zł 7000**

²³ Sejm koronacyjny odbywał się w Krakowie od 4 lutego do 4 kwietnia 1676 r.

²⁴ Zob. asygnacje Radziwiłła na wypłaty sum pieniężnych z tych środków dla niektórych chorągwi litewskich: Rossijskaâ nacional'naâ biblioteka [Российская национальная библиотека], fond 971, op. 2, nr 125, k. 165–174v.

- na poczet JMści pana strażnika polowego²⁵ **zł 300**
- na pewne chorągwie względem ukrzywdzenia w braniu chleba, według tegoż Księcia JMści podanego rejestru nagrody **zł 10 160**
- na ekspensa, posyłając po trzykroć do Gdańska²⁶, gdzie tylko srebrna moneta currit (nie rachując tego, że sam Książę JM kwoli dostania na klejnoty sumy do Gdańska zjeżdżał), na furmanów we Gdańsku i w Warszawie do zawiezienia na miejsce pieniędzy najętych, na workowe i na tego, który distribiendo tę sumę mieszkał przez czas niemały w Brześciu²⁷ pro sustentatione wojsk **zł 3485 gr 20**

Suma tej distributy czyni **zł 220 500 gr 20**

Wydał Książę JM depono z swej szkatuły **zł 500 gr 20**

2. Rachunek drugi Księcia JMści z sumy z szkatuły Króla JMści, także do rąk swoich wyłączonej pod Lwowem²⁸ diebus July [VII] Anni 1675 zł 31 303, którą tak Książę JM na wojsko WKsL lewego skrzydła wypłacił

Oryginał: LVIA, fondas SA, nr 3437, k. 133

- na chorągiew usarską Księcia JMści samego koni 150 **zł 3825**
- na rotę petyhorskie koni 630 **zł 14 490**
- na kornet rajtarski Księcia JMści koni 100 **zł 3250**
- na rotę tatarskie koni 490 **zł 2900**
- na chorągwi 7 dragońskich, na każdą po zł 800 **zł 5600**
- na piechotę węgierską samego Księcia JMści **zł 600**
- chorągwi wołoskiej, pod którą i Kozacy zaporoscy zostają **zł 500**

²⁵ Krzysztof Wiktoryn Vorbek Lettow (zm. 1691), sędzia ziemski starodubowski. O sprawowaniu przez niego tego urzędu również w 1674 r. donosił sam hetman polny w swojej instrukcji dotyczącej koncentracji wojska przed kampanią (AGAD, AR, dz. II, suplement, nr 647).

²⁶ Gdańsk – miasto w województwie pomorskim.

²⁷ Brześć Litewski – miasto wojewódzkie, położone u ujścia rzeki Muchawca do Bugu.

²⁸ Lwów – miasto położone nad rzeką Pełtwią, stolica województwa ruskiego.

- cieślom i innym rzemieślnikom, którzy pode Lwowem okopy, szańce i szpancrejtery²⁹ robili, drzewa skupowali i na poprawę wozów armatnych wyszło **zł 138**

Czyni tych ekspens suma, która się konfrontuje z perceptą **zł 31 303**

3. Rachunek trzeci z sumy od Ojca Świętego³⁰ in aurea moneta danej, a przez ręce JMści pana podskarbiego wielkiego koronnego³¹ do rąk Księcia JMści pana podkanclerzego WKsL w Warszawie in Anno 1675 wyliczonej ungarorum³² 4389½

Oryginał: LVIA, fondas SA, nr 3437, k. 133v–134

Wytrąca się na weksel, który JM pan podskarbi wielki koronny względem przyrowadzenia pieniędzy z Wiednia zapłacił ungarorum 77½

JM księdzu sekretarzowi JMści księdza nuncjusza³³ honorarium od ungarorum 4389½ danego, tak że się potrąca ungarorum 40

Czyni tego ungarorum 117½. To potrąciwszy, zostało przy Księciu JMści in specie ungarorum 4272, z której sumy takowy Książę JM produxit rozchód:

²⁹ Kozły hiszpańskie (niem. *Spanischer Reiter*) – rodzaj drewnianych umocnień polowych chroniących piechotę oraz tabory przed natarciem jazdy przeciwnika.

³⁰ Klemens X (właśc. Emilio Bonaventura Altieri) (1590–1676), papież w latach 1670–1676.

³¹ Jan Andrzej Morsztyn (zm. 1693), podskarbi wielki koronny w latach 1668–1683.

³² Dukat (czerwony złoty), zgodnie z konstytucją sejmu 1676 r. miał być liczony po 12 zł.

³³ Zapewne Francesco Tucci, audytor Francesca Buonvisiego (zm. 1700), nuncjusza w Rzeczypospolitej w latach 1673–1675. Po jego wyjeździe w lipcu 1675 r. pełnił funkcję internuncjusza aż do przyjazdu G. Martellego w grudniu tego roku.

- Królowi JMści refuzyjej na całą infanteryją WKsL lenungów³⁴ za niedziel 5 w Korystoszewie³⁵, de proprio do rąk oficerów danych, wypłacił Książę JM ungarorum 1000
- na też infanteryją w Pohrebiszczach³⁶ zostającą, lenungów za niedziel 2, a konnym Księcia JMści chorągwiom 6, usarskiej jednej, petyhorskim pięciu, co ma refundi od skarbu Rzeczypospolitej ungarorum 1493^{3/4}
- wszystkim piechotom przed ekspugnacyją pawołącką³⁷ deklarowanych kondonować dwa lenungi, aby u nich ochota do tej prace i odwagi pomnażała się; osobno zaś za dwa lenungi infanteriej wszystkiej dano ungarorum 1384^{2/3}
- chorągwiom kozackim 2, piechoty węgierskiej 4, a dragońskim 5, lenungów dano z Korosteszowa odjeżdżając ungarorum 108^{1/3}
- do rąk pana komendanta pawołąckiego³⁸ na ekspensa ungarorum 100, a do rąk oficerów tamże na Pawołączy zostawionych ungarów 160^{1/4}, czyni 260^{1/4}
- JMści panu Snarskiemu³⁹, który pieniądze w Warszawie odbierał, przez niedziel ośm względem onych mieszkań, pro sustentamento na niego i na konwój et pro viatico, ungarorum 25

Czyni w tych ekspensach położonych ungarów 4272

³⁴ Lenung – żołd, płaca wojskowa.

³⁵ Korosteszów – miasto w województwie kijowskim, nad rzeką Teterew.

³⁶ Pohrebyszczce – miasteczko w województwie braclawskim, nad rzeką Rosią.

³⁷ Pawołącz – miasto w województwie kijowskim, u ujścia rzeczki Pawołączki do Rastawicy. Radziwiłł zdobył je szturmem 21 marca 1675 r., natomiast załoga miejscowego zamku skapitulowała tydzień później – 28 marca.

³⁸ Zapewne Gustaw Adolf de la Vallée de Gobe.

³⁹ Jan Kazimierz Snarski, podstoli brasławski, rezydent Michała Kazimierza Radziwiłła na dworze królewskim.

4. Rachunek czwarty Księcia JMści z sumy in bona moneta od Ojca Świętego przysłanej, mianowicie w szostakach, przez JM pana podskarbiego wielkiego koronnego do rąk Księcia JMści odebranej 4667, co uczyni kładąc talar po zł 5, na szelągi zł 7778 gr 10

Oryginał: LVIA, fondas SA, nr 3437, k. 134v–135

Tę sumę Książę JM tak wypłacił:

- na chorągiew petyhorską JMści pana marszałka wielkiego WKsL⁴⁰ zł 2700
- na chorągiew także petyhorską JMści pana Tyszkiewicza krajczego WKsL⁴¹ zł 2500
- na prochy, kule, lonty w Słucku⁴² zł 2000
- za ołów i lonty w Olkusz⁴³ i Krakowie⁴⁴ zł 900
- za prochy i lonty w Nieświżu⁴⁵ zł 1500, co uczyni wszystkiego zł 4400

Czyni tego zł 9600

Wydał Książę JM na tę sumę de proprio zł 1821 gr 20

Takowy rachunek Jaśnie Oświecone Książę JM pan Michał Kazimierz Radziwiłł podkanclerzy i hetman polny WKsL, przy czynieniu liczby mojej na sejmie terazniejszym szczęśliwej JKMsćci koronacyjej, w skarbie Rzeczypospolitej WKsL, z perceptą distribut pieniędzy uczyniwszy, registra exolutionis z podpisem ręki swej do skarbu oddał. Do którego rachunku przy

⁴⁰ Aleksander Hilary Połubiński (zm. 1679), marszałek wielki litewski od 1669 r.

⁴¹ Władysław Tyszkiewicz (zm. 1684), krajczy litewski od 1676 r.

⁴² Słuck – miasto w województwie nowogródzkim, należało do birżańskiej linii Radziwiłłów, ale po śmierci księcia Bogusława (1669) pretensje do niego na mocy sfałszowanego zapisu testamentowego rościł sobie Michał Kazimierz Radziwiłł.

⁴³ Olkusz – miasto w województwie krakowskim, główny ośrodek wydobywania ołowiu w państwie polsko-litewskim.

⁴⁴ Kraków – miasto nad Wisłą, stolica województwa.

⁴⁵ Nieśwież – miasto i centrum ordynacji w województwie nowogródzkim, własność Michała Kazimierza Radziwiłła.

podpisie ręki JMści pana Jerzego Wawrzyńca Zemły pisarza skarbowego WKsL prowentowego⁴⁶, ręką moją podpisuję. Działo się ut supra.

Hieronim Kryszpin Kirszensztein podskarbi wielki WKsL⁴⁷ [podpis]

Jerzy Wawrzyniec Zemła pisarz skarbowy WKsL [podpis]

Takowy oryginał przy sobie zostawiwszy, do tego rewersału podpisuję się. W Wilnie, 12 Decembris [XII] 1678. M. Łyszkiewicz JKMści sekretarz⁴⁸

5. Ekspensa trzech kampanij

Oryginał: LVIA, fondas SA, nr 3437, k. 136–139v

In Anno 1673 kampania chocimska:

Gdym wprzód wojsko pod Włodawą⁴⁹ gromadził, nim JM pan wojewoda wileński, hetman wielki WKsL⁵⁰, na różne ekspensa i poszty wydałem **zł 960**

Gdy wojska część spod Chocimia⁵¹ odchodziło z JMścią panem wojewodą wileńskim, na otrzymanie ad obsequium Rzeczypospolitej chorągwi, ujęcie towarzystwa drugich na miejsce odjeżdżających in instanti wydałem **zł 13 645**

⁴⁶ Jerzy Wawrzyniec Zemła (zm. 1701), pisarz przychodowy skarbu litewskiego od 1676 r.

⁴⁷ Hieronim Kryszpin Kirszensztein (zm. ok. 1681), podskarbi wielki litewski w latach 1663–1676.

⁴⁸ Zapewne Michał Łyszkiewicz (wymieniany w konstytucji sejmu 1685 r. jako przywrócony do stanu szlacheckiego: VL, t. 5, s. 355–356).

⁴⁹ Włodawa – miasto w województwie brzeskim, położone nad Bugiem.

⁵⁰ Michał Kazimierz Pac (zm. 1682), wojewoda wileński od 1669 r., hetman wielki litewski od 1667 r.

⁵¹ Chocim – twierdza w Mołdawii, położona nad Dniestrem. 11 listopada 1673 r. wojska polskie i litewskie, dowodzone przez Jana Sobieskiego, całkowicie rozbiły i zniszczyły w bitwie pod Chocimiem siły tureckie, dowodzone przez Husseina Paszę.

Poszedłszy do Wołoch⁵², na różne ekspensa, dla kałauzów⁵³ posyłania na różne miejsca i dla różnych oboźnych względem pożywienia, także tym, com dla piechot jam kilka znalazłszy, zboża przedali, począwszy od Chocimia aż do Dorohuja nad rzeką Żyrą⁵⁴ **zł 763**

Posyłając do Soczawy⁵⁵, JMści panu Woyniłowiczowi⁵⁶ na skupienie pod armatę wołów i inszej żywności **zł 1000**

Odchodząc z Wołoch z wojskiem koronnym i z Królem JMścią terazniejszym⁵⁷, z chorągwią usarską i częścią piechoty, a komendę zostawując przy JMści panu łowczym WKsL⁵⁸, dałem JMści **zł 500**

Powracając z Wołoch przechodząc Bukowinę⁵⁹, i dalej nim z Śniatynią⁶⁰ osobno chorągwie ordynowałem na swe konsystencyje do Księstwa Litewskiego, na różne ekspensa, rozsyłania z ordynansami, i do JMści pana wojewody wileńskiego względem konsystencyjej na wojsko, i dając głodnym żołnierzom i po drogach wlekącym się najmniej **zł 300**

Suma zł 20 668⁶¹

⁵² Staropolska nazwa Gospodarstwa Mołdawskiego.

⁵³ Kałauz – przewodnik.

⁵⁴ Dorohoi – miasto w północnej części Gospodarstwa Mołdawskiego (dziś w północno-wschodniej Rumunii), położone nad rzeką Jiliją (Żyrą), dopływem Prutu.

⁵⁵ Suczawa – miasto w północnej części Mołdawii, do połowy XVI w. stolica gospodarstwa.

⁵⁶ Zapewne Kazimierz Woyniłowicz, syn stolnika mozyrskiego Ludwika Kazimierza (zm. 1671), zaufanego sługi Michała Kazimierza Radziwiłła.

⁵⁷ Jan III Sobieski, w listopadzie 1673 r. hetman wielki i marszałek wielki koronny, wybrany na króla w kwietniu 1674 r.

⁵⁸ Józef Bogusław Słuszka (zm. 1701), łowczy wielki litewski w latach 1673–1676, regimentarz dywizji lewego skrzydła po kampanii chocimskiej 1673 r.

⁵⁹ Bukowina – kraina historyczna w północnej Mołdawii, położona pomiędzy Karpatami Wschodnimi a środkowym Dniestrem.

⁶⁰ Śniatyn – miasto w ziemi halickiej województwa ruskiego, położone nad rzeką Prut.

⁶¹ Z podsumowania poszczególnych wydatków wychodzi 17 168 zł.

In Anno 1674 kampania ukraińska:

Pod Orchówkiem⁶² za wydaniami ordynansami, aby się pro die 25 Julii [VII] gromadziło wojsko, na rozesłanie ordynansów i posyłając różnie w wojskowych okazjach i potrzebach wydało się **zł 300**

Tamże ordynowawszy JMści pana Kmicica chorążego orszańskiego⁶³, aby attendat zgromadzeniu wojska **zł 1200**

Tamże, gdy sam przyjechał, expens było ekstraordynaryjnych, nie rachując nic tego, co się zwyczajnie spendowało, na **zł 1530**

Na różne poszty, Królowi JMści i na różne miejsca posyłając, aby wiedzieć o obrotach nieprzyjacielskich i znosząc się z JMścią panem hetmanem wielkim WKsL, po elekcyjnej począwszy **zł 765**

Na akomodowanie chorągwi moich do usługi JKMści i Rzeczypospolitej sporządzonych, i na różne aż do samej barskiej ekspedycyjej⁶⁴ ekspensa **zł 1300**

Pod Barem, gdy wojsko i chorągwie do odejścia i zwinięcia mieszano, na ujęcie **zł 1700**

Gdy się wojsko rozchodziło z Ukrainy, jedno nazad do Księstwa Litewskiego, drugie ze mną zostało w Ukrainie, na ujęcie chorągwi i towarzystwa, aby in opere zostawali i za przykładem odchodzących nie szli **zł 6783**

Na mostu zrobienie pod Winnicą⁶⁵ na Bohu **zł 24**

Kupując chleb i żarny pod Winnicą dla piechot **zł 426**

Pod Ilińcami⁶⁶ przody do Króla JMści idąc dla zniesienia się i tam zostając, posyłając z ordynansami, aby się wojsko spieszyło konne, osobliwie po-

⁶² Orchówek – miasteczko w województwie brzeskim, położone obok Włodawy.

⁶³ Samuel Kmicic (zm. 1692), strażnik wielki litewski od 1676 r., chorąży orszański od 1658 r., od 1674 r. dowódca chorągwi husarskiej Radziwiłła.

⁶⁴ Bar – miasto w województwie podolskim, położone nad rzeką Rów. Wyprawa na Bar rozpoczęła się 6 listopada, a oblężenie trwało od 11 do 22/23 listopada 1674 r.

⁶⁵ Winnica – miasto w województwie braclawskim, położone nad rzeką Boh.

⁶⁶ Ilińce – miasteczko w województwie braclawskim, położone nad rzeką Sob.

tym piechoty i suplementując chorągwie ad opus belli, wydało się różnie
zł 1360

Do Korosteszowa idąc z wojskiem, a sam pod Pawołocz z pewnymi chorągwiami podstąpiwszy, łożyło się dysponując Pawołocz do dostania przez fortel, albo do zdania się przez popa rużyńskiemu⁶⁷ tam posłanemu i inszych **zł 952**

W Korosteszowie kupiłem na piechoty i dragonią tam zostające, osmak⁶⁸ żyta 80 po zł 4 dobrą monetą **zł 640**

Item jęczmienia i inszego zboża za **zł 400**

Gdy się za ordynansem JKMści ruszyło wojsko na imprezę czeherińską⁶⁹ pod Pohrebiszcze, a będąc skandalizowane z chorągwi odeszłych i na stanowiskach będących, jedni się rwać, drudzy wyjeżdżać chcieli, idąc w nową pracą zimie, wydało się na ujęcie i akomodowanie **zł 1500**

Idąc do Pohrebiszcz na ludzie w konwoju będących, na chleb dało się **zł 60**

Tym, co do Pawołoczy na szpiegi poszli **zł 36**

Do Pohrebiszcz przyszedłszy i tam za ordynansem JKMści subsistendo, na różne ekspensa **zł 530**

Chorągwi pana Ułana⁷⁰ tatarskiej **zł 100**

Item pod Niemirowem⁷¹ na chleb teje **zł 30**

Chorągwi tatarskiej JMści pana marszałka wielkiego WKsL ze mną będącej **zł 100**

⁶⁷ To znaczy popa pochodzącego z Rużyna – miasteczka w województwie kijowskim, położonego niedaleko Pawołoczy, nad rzeką Rastawicą.

⁶⁸ Osmaczka – miara objętości, jedna ósma korca.

⁶⁹ Planowany w drugiej połowie stycznia 1675 r. atak na Czehryń, miasto w województwie kijowskim, położone nad Dnieprem, gdzie znajdowała się główna siedziba hetmana kozackiego Piotra Doroszenki.

⁷⁰ Być może mowa tutaj o Bohdanie Ułanie Koryckim, rotmistrzu chorągwi tatarskiej strażnika wielkiego litewskiego Bonifacego Paca.

⁷¹ Niemirow – miasto w województwie braclawskim.

Na posztę do Kadzinia⁷² do Ich MMściów panów komisarzów⁷³, do rąk rotmistrza JMści pana marszałka wielkiego WKsL⁷⁴ **zł 194**

Dragonom konnym JMści pana wojewody połockiego⁷⁵, idącym z komen-derowanemi pod Mankówkę⁷⁶, na chleb **zł 100**

Gdy głód w Pohrebiszczach dokuczać poczał, wzięło się u Księcia JMści pana Konstantego Wiszniowieckiego⁷⁷ kupnym sposobem na konne i pie-sze wojsko, zboża i bydła za **zł 9500**, to jest:

Za zboża różnego osmak 636 po zł 10 **zł 6360**

Za wołów 150 po zł 15, czyni **zł 2250**

Za owiec 100 po zł 3, czyni **zł 300**

Item zboża różnego od tegoż Księcia JMści za **zł 600**

Na lenungi oprócz papieskich pieniędzy swoich wydałem **zł 1500**

Za ordynansem jeżdząc do Króla JMści do Braclawia⁷⁸ dwa razy i tam mieszkając po niedziel dwie, i chorągwi trzy biorąc z sobą, wydałem naj-mniej **zł 2500**

Na różne posłania Tatarów, Zaporozców, i różnych ludzi, i szpiegów posy-łając, także do Króla JMści, wydało się **zł 560**

⁷² Kadzin – wieś w województwie mścisławskim przy granicy z Państwem Moskiewskim, miejsce stacjonowania komisarzy litewskich i polskich podczas rokowań prowadzonych w Andruszowie.

⁷³ Komisarzami biorącymi udział w odbywających się od 26 września 1674 do 10 stycznia 1675 r. rokowaniach byli: Cyprian Paweł Brzostowski, referendarz litewski, Jan Antoni Chrapowicki, wojewoda witebski, Stanisław Kazimierz Kowalewski, łowczy kijowski, Marcjan Ogiński, wojewoda trocki, Aleksander Hilary Połubiński, marszałek wielki litewski oraz Konstantyn Tomicki, cześnik sieradzki.

⁷⁴ Chodzi tutaj o rotmistrza piechoty węgierskiej Aleksandra Hilarego Połubińskiego – Władysława Komajewskiego. Chorągiew ta miała stanowić asystę komisarzy (Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rps 2114, s. 161–162).

⁷⁵ Kazimierz Jan Sapieha (zm. 1720), wojewoda połocki w latach 1670–1681.

⁷⁶ Mankówka – wieś w województwie braclawskim.

⁷⁷ Konstanty Wiśniowiecki (zm. 1686), od 1676 r. wojewoda braclawski, właściciel Pohrebyszcz.

⁷⁸ Braclaw – miasto nad rzeką Boh, stolica województwa.

Rezydencją przy Królu JMści chowając, kosztuje mię najmniej **zł 1800**

Podczas ujęcia wojska przy czwierci piątej februarowej, wychodzi na różne ekspensa ujmując i dając, w nową czwierć wprowadzając i w pracą nieustającą **zł 4600**

Na ekspens, powtórnie o Pawołocz się starając, na szpiegów i tam posławszy wewnątrz, kosztuje **zł 750**

Na odwabienie serduków⁷⁹ z Pawołoczy, żeby pod czas podstąpienia albo szturm dopomogli, przez ręce popa rużyńskiego i różnych tam wewnątrz posłanych **zł 600**

Na artylerię koronną, kupując woły, dając miesięczne pieniądze, wyszło **zł 476**

Na poszty znowu różne wydało się **zł 120**

Powróciwszy po wziętej Pawołoczy do Korosteszowa, kupilem różnego zboża dla dragony i piechot węgierskich za **zł 600**

Item posłałem z Ołyki⁸⁰ na sustentacją dla piechot ungarów 100, za listem gorącym pana Skarbka komendanta korosteńskiego⁸¹ **zł 1200**

Dla dragoniej osobno dałem **zł 300**

Z różnemi ordynansami posyłając, aby wojsko szło za Słucz⁸² **zł 60**

Oficerom, którzy do Ołyki po dwakroć z Pawołoczy, i z Kotelni⁸³, i z Korosteszowa przyjeżdżali **zł 360**

⁷⁹ Serdiukowie – żołnierze najemnych pułków piechoty kozackiej, zorganizowanych przez hetmana Piotra Doroszenkę i stanowiących jego gwardię.

⁸⁰ Ołyka – miasto i centrum ordynacji w województwie wołyńskim, własność Radziwiłła.

⁸¹ Zapewne mowa tutaj o Stanisławie Skarbku, rotmistrzu piechoty węgierskiej Radziwiłła.

⁸² Słucz – rzeka na Ukrainie, prawy dopływ Horynia.

⁸³ Kotelnia – miasteczko w województwie kijowskim, nad rzeką Hujwą.

Oprócz pieniędzy posłanych do Pawołoczy od Króla JMści, posłałem własnych swoich na sustentament za dwiema razami do rąk pana Delemalego, obersterlejtnanta⁸⁴ **czerwonych zł 300, czynią 3600**

Ukrainie ekspensa wynosi na zł z pełna **48 866**⁸⁵

In Anno 1675 kampania podolska, gdyśmy pod Lwów do Króla JMści przyszli:

Na różne poszty i posłania z ordynansami i przyjeżdżającym od wojska wydało się najmniej **zł 1000**

Co do Nieświża przyprowadził Turczyzna wziętego na podjeździe towarzysz spod chorągwie mej petyhorskiej i nazad do chorągwie odjeżdżał **zł 300**

Drugiemu, co przyprowadził Tatarzyna także do Nieświża na podjeździe wziętego i nazad do wojska powrócił **zł 100**

Gdym ruszył wojsko z pogranicza wołyńskiego z woli JKMści pode Lwów, dałem JMści panu podskarbiemu nadwornemu WKsL⁸⁶, na komendę wprzód jadącemu **zł 6000**

Przybywszy sam pode Lwów, na ujęcie pod czas czwerci chorągwi moich, aby inszym były dobrym przykładem, dało się prywatnie różnym **zł 1300**

Na lenungi pode Lwowem wydało się różnym **zł 1500**

Gdy obóz skopywano i szanice robiono, dało się ingienierowi od artyleriej koronnej **zł 60**

⁸⁴ Zapewne pisarz w tym miejscu popełnił błąd i chodzi tutaj o „Delewalego”, czyli Gustawa Adolfa de la Vallée de Gobe (zm. 1691), dawnego komendanta Słucka, a następnie podpułkownika w regimencie rajtarskim Radziwiłła. Świadczy o tym także list W. Asmana do M. K. Paca (Kotelnia 20 VII 1675, Biblioteka Ksiąząt Czartoryskich w Krakowie, rps 173, s. 407–410).

⁸⁵ Z podsumowania poszczególnych wydatków wychodzi 48 566 zł.

⁸⁶ Benedykt Paweł Sapieha (zm. 1707), podskarbi nadworny litewski w latach 1670–1676, w 1675 r. dowodził pierwszym rzutem wojsk lewego skrzydła armii litewskiej.

Piechoty najmując przez ręce pana majora Stryżewskiego⁸⁷ **zł 240**

Na sporządzenie w Ołyce do artylerii koni, wozów, furmanów, prochów, kul, lontów, rydlów, motyk, świdrów i innych necessaria; co za wiadomością JMści pana podskarbiego nadwornego WKsL wydano i na puszkarczów **zł 4000**

Osobno, co prochy, ołowy, lonty, wozy konne i wołowe, i insze necessaria z furmanami przysły z Białej⁸⁸ do Lwowa za papieskie pieniądze, które i teraz przy armacie zostają i na armatnych ludzi

Idąc dalej z wojskiem koronnym, wydało się na różne ekspensa kupując, i dając potrzebnym i chorym najmniej na **zł 1000**

Powracając spod Kamieńca⁸⁹ i wojsko na kwatery ordynując według podanego rejestru konsystencji od Ich MMściów panów koronnych, także powracającym dając dragony, piechocie węgierskiej na chleb na różnych miejscach, najmniej wydało się **zł 900**

Na różne przez ten wszystkie czas poszty i posłania w interesach wojskowych **zł 200**

Na ludzie swe chorągwi kilka extra computum wystawienie nic nie kładę.

Wszystek dług trzech kampanij:

- pierwsza kampania chocimska i wołoska **zł 20 668**⁹⁰
- druga kampania ukraińska **zł 28 866**⁹¹
- trzecia kampania lwowska i podolska **zł 15 500**⁹²

⁸⁷ Urban Strzyżowski (Strzeżowski) (zm. po 1691), do 1668 r. kapitan lejtnant w regimencie piechoty Jerzego Sebastiana Lubomirskiego, a potem Radziwiłła, następnie major w tej jednostce.

⁸⁸ Biała – miasto w województwie brzeskim, jedna z głównych rezydencji Radziwiłła.

⁸⁹ Kamieniec Podolski – miasto w województwie podolskim, nad rzeką Smotrycz.

⁹⁰ Powinno być 17 168 zł.

⁹¹ Błąd pisarza – powinno być 48 866 zł.

⁹² Z podsumowania poszczególnych wydatków wychodzi 16 600 zł.

- nad wydatek sumy od Ojca Świętego wydało się swoich własnych **zł 1821 gr 20**
- za dwie hiberny winno **zł 80 000**
- na lat dwa jurgielt na buławę **zł 16 000**
- wydając sumę od Króla JMści wzięte, wydało się swoich własnych **zł 500**

Suma wszystkiego długu zł 183 355 gr 20

Po uczynionej Księcia JMści pana podkanclerzego i hetmana polnego WKsL kalkulacyjnej, darował Rzeczypospolitej Księżę JM **zł 50 000**. Ma tedy jeszcze skarb Rzeczypospolitej WKsL wypłacić Księżciu JMści z pełna **133 355 zł i gr 20** currenti moneta, która suma Księżciu JMści per constitutionem sejmu terazniejszego jest asekurowana z relacyjnej przed JKMsćią i całą Rzeczpospolitą przez mię Andrzeja Kotowicza kasztelana wileńskiego⁹³ uczynionej, die 31 Marty [III] Anni 1676.

[Podpisy] Krzysztof Jesman kasztelan nowogródzki⁹⁴, Andrzej Kotowicz kasztelan wileński, Kazimierz Mintowt Ciż podkomorzy wileński⁹⁵, Mikołaj Sieniawski marszałek koła rycerskiego⁹⁶, Michał Drucki Sokoliński pisarz WKsL⁹⁷, Konstanty Tomicki cześnik sieradzki⁹⁸.

Tej likwidacyjnej Jaśnie Oświeconego Księcia JMści pana podkanclerzego, hetmana polnego WKsL, na sejmie coronationis w Krakowie uczynionej, z podpisem Księcia JMści rewersał do skarbu Rzeczypospolitej WKsL ode-

⁹³ Andrzej Franciszek Kotowicz (zm. 1682), kasztelan wileński od 1672 r.

⁹⁴ Krzysztof Jeśman Synkowski (zm. 1686), kasztelan nowogródzki w latach 1672–1677.

⁹⁵ Kazimierz Mintowt Czyż (zm. 1685), podkomorzy wileński od 1669 r.

⁹⁶ Mikołaj Hieronim Sieniawski (zm. 1683), do marca 1676 r. chorąży wielki koronny, następnie marszałek nadworny koronny.

⁹⁷ Michał Drucki Sokoliński (zm. 1690), marszałek orszański, pisarz wielki litewski od 1672 r.

⁹⁸ Konstantyn Tomicki (zm. ok. 1684), cześnik sieradzki w latach 1667–1678, w latach 1667–1677 był też miecznikiem wileńskim.

brawszy, ręką moją podpisuję. Działo się w Krakowie die 12 Aprilis [IV] Anni 1676.

[Podpis] Jerzy Wawrzyniec Zemła pisarz skarbowy WKsL.

Takowy oryginał przy mnie został, do tego rewersału podpisuję się; w Wilnie die 12 [XII] Decembris 1678.

[Podpis] M[ichał] Łyszkiewicz JKMści sekretarz.

